<u>অধ্যায়-৯</u>

নায়ক বেংক আঁচনি
(LEAD BANK SCHEME)

নায়ক বেংক আঁচনিৰ অৰ্থ (Meaning of Lead Bank Scheme) ঃ

নায়ক বেংক আঁচনিৰ অৰ্থ হৈছে ১৯৬৯ চনৰ ডিচেম্বৰত ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংকে আৰম্ভ কৰা আঁচনিখন, যাৰ উদ্দেশ্য হৈছে বাণিজ্যিক বেংকবোৰক জিলা অনুসৰি নায়কৰ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিবলৈ সক্ষম কৰা। সমগ্ৰ দেশতে বেংকিং আৰু ঋণ সুবিধাৰ বিকাশৰ বাবে 'এলেকা পদ্ধতি'ৰ ধাৰণাটো আনুষ্ঠানিক কৰাৰ বাবে এই আঁচনিখন আৰম্ভ কৰা হৈছিল। এই আঁচনিৰ অধীনত দেশৰ সকলো জিলা ষ্টেট বেংক গ্ৰুপ, ৰাষ্ট্ৰীয়কৃত বেংক আৰু ব্যক্তিগত ভাৰতীয় বেংকক আৱণ্টন দিয়া হৈছে।

নায়ক বেংক হিচাপে জনাজাত এটা নিৰ্দিষ্ট বেংকক বেংক শাখাৰ সম্প্ৰসাৰণ আৰু ইয়াক আবণ্টন কৰা জিলাত বিভিন্ন ধৰণৰ ঋণৰ সুবিধাৰ জৰিয়তে অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ এক অনুঘটক প্ৰতিনিধিৰ ভূমিকা পালন কৰিবলৈ দায়িত্ব দিয়া হৈছে। জিলাখনত বেংকিং বিকাশৰ সম্পদ আৰু সম্ভাৱনা জৰীপ কৰাৰ বাবে ইয়াক দায়বদ্ধ কৰা হৈছে।

নায়ক বেংক আঁচনিৰ উদ্দেশ্যসমূহ (Objectives of Lead Bank Scheme) ঃ

(ক) নায়ক জিলাত শাখা খোলাৰ বাবে উপযুক্ত এলেকা নিৰ্দিষ্ট কৰা।

(খ) জিলাখনত উন্নয়নৰ বাবে সৰ্বাধিক ঋণ সুবিধা সম্প্ৰসাৰিত কৰা।

(গ) জমা সংগ্ৰহ কৰা আৰু বিভিন্ন বিত্তীয় আঁচনিৰ জৰিয়তে স্থানীয় লোকসকলৰ মাজত বিনিয়োগ বৃদ্ধি কৰা।

(ঘ) জিলাখনৰ সমবায় বেংক, বাণিজ্যিক বেংক আৰু অন্যান্য বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ কাৰ্যকলাপৰ সমন্বয় সাধন কৰা।

(ঙ) জিলাখনৰ উন্নয়নত গুৰুত্বপূৰ্ণ বাধাবোৰ মূল্যাংকন কৰা আৰু ইয়াৰ বাবে প্ৰতিকাৰমূলক পদক্ষেপ লোৱা ইত্যাদি।

নায়ক বেংকৰ কাৰ্যসমূহ (Functions of Lead Banks) :

নায়ক বেংকৰ মুখ্য কামবোৰ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

(ক) আৱণ্টিত জিলাসমূহত বেংক বিহীন কেন্দ্ৰ চিনাক্ত কৰি বেংকিং বিকাশৰ সম্পদ আৰু সম্ভাৱনা জৰীপ কৰা।

(খ) বেংক হিচাব নথকা ঔদ্যোগিক আৰু বাণিজ্যিক গোট আৰু অন্যান্য প্ৰতিষ্ঠানৰ সংখ্যা জৰীপ কৰা।

(গ) পৰ্য্যায়ক্ৰমে শাখা স্থাপন কৰা।

(ঘ) স্থানীয় সমস্যাবোৰ চিনাক্ত আৰু অধ্যয়ন কৰা।

(ঙ) কৃষিজাত সামগ্ৰী আৰু ঔদ্যোগিক উৎপাদনৰ বাবে বিপণন সুবিধাৰ অভাৱ পৰীক্ষা কৰি এক সমন্বিত ঋণ পৰিকল্পনা বিকশিত কৰা।

(চ) ৰাসায়নিক সাৰ আৰু অন্যান্য কৃষি জাত উপাদানসমূহ সংৰক্ষণ আৰু স্থানীয় প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰা আৰু অন্যান্য সেৱাৰ সুবিধাবোৰ জৰীপ কৰা।

(ছ) চৰকাৰী আৰু অৰ্ধ চৰকাৰী সংস্থাৰ সৈতে সম্পৰ্ক কৰা আৰু সম্পৰ্ক বজাই ৰখা।

(জ) অন্যান্য প্ৰাথমিক ঋণ দাতা সংস্থাক সহায় প্ৰদান কৰা।

(ঝ) অগ্ৰাধিকাৰ খণ্ডত ক্ষুদ্ৰ ঋণ লওঁতা আৰু কৃষকসকলক পৰামৰ্শ দিয়াৰ বাবে বেংকৰ কৰ্মচাৰী নিয়োগ আৰু প্ৰশিক্ষণ দিয়া আৰু বেংক ঋণৰ অন্তহীন অনুসৰণ আৰু পৰিদৰ্শন কৰা।

(ঞ) আঁচনিবোৰ প্ৰস্তুত কৰা আৰু ক্ষেত্ৰ পৰিকল্পনা ৰূপায়ণ কৰা।

(ট) স্থানীয় প্ৰয়োজন অনুসৰি সম্প্ৰসাৰিত বেংকিং সুবিধা আদিৰ সৈতে ঋণৰ কাৰ্যকৰী বিতৰণৰ বাবে জিলা পৰিকল্পনাৰ সৈতে বেংক আঁচনিবোৰ একত্ৰিত কৰা।

নায়ক বেংক আঁচনিৰ প্ৰগতি (Progress of Lead Bank Scheme) :

১৯৬৯ চনত ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংকৰ দ্বাৰা প্ৰৱৰ্তন কৰা নায়ক বেংক আঁচনিখন আৰম্ভ হয়। আৰম্ভণিৰ পৰাই অপৰ্যাপ্ত বুজাবুজি আৰু আনকি গুৰুতৰ ভুল বুজাবুজিও আছিল। নায়ক বেংক আঁচনিৰ প্ৰকৃত অৰ্থ আৰু বিষয়বস্তুৰ বিষয়ে বিভ্ৰান্তিয়ে প্ৰাৰম্ভিক বছৰবোৰত আঁচনিখনৰ অগ্ৰগতিত

স্বাভাৱিকতে বাধা দিছিল। তথাপিও, ১৯৭৩-৭৪ চনলৈ ৩৮০ খন জিলাত নায়ক বেংক আঁচনিৰ অধীনত অন্তৰ্ভুক্ত কৰাৰ বাবে জৰীপ সম্পূৰ্ণ কৰা হৈছিল। জৰীপসমূহে অসম, বিহাৰ, পশ্চিমবংগ, উৰিষ্যা, মধ্যপ্ৰদেশ আৰু উত্তৰ প্ৰদেশৰ অনুন্নত ৰাজ্যসমূহৰ ৯০ শতাংশ জিলাক সন্নিৰিষ্ট কৰিছিল। বেংকবোৰে জিলা পৰ্যায়ৰ একত্ৰিত সমিতিও গঠন কৰিছিল য'ত অনুসূচীত বাণিজ্যিক বেংক আৰু জিলাখনত কাম কৰি থকা বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ প্ৰতিনিধি, ৰাজ্য চৰকাৰৰ বিষয়া আদি আছিল। লক্ষণীয় আঁচনি চিনাক্ত কৰাত সহায় কৰিবলৈ ঋণ লওঁতাসকলৰ বিষয়ে তথ্য আদান-প্ৰদান, অগ্ৰাধিকাৰ খণ্ডক ঋণ দিয়া আদিৰ বাবে পদ্ধতি বিকশিত কৰাত সহায় কৰিবলৈ সমিতিবোৰ গঠন কৰা হৈছিল।

ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংকে নায়ক বেংক আঁচনিৰ সামগ্ৰিক প্ৰগতি চাবলৈ আৰু আঁচনিখনৰ ফলপ্ৰসূ কাৰ্যকাৰিতাৰ বাবে নিৰ্দেশনা জাৰী কৰিবলৈ ১৯৭৬ চনৰ মাৰ্চত এক উচ্চ ক্ষমতাসম্পন্ন সমিতি গঠন কৰিছিল। উচ্চ ক্ষমতাসম্পন্ন সমিতিয়ে দিয়া নিৰ্দেশনাৰ আধাৰত নায়ক বেংকবোৰে এটা সময়ত তিনি বছৰৰ বাবে জিলা ঋণ আঁচনি প্ৰস্তুত কৰিব লগা হৈছিল। পুনৰ ভাৰত চৰকাৰৰ নিৰ্দেশনাত ১৯৮৯ চনৰ এপ্ৰিলৰ পৰা বাণিজ্যিক বেংকবোৰে তেওঁলোকৰ দ্বাৰা গ্ৰাম্য ঋণৰ গুণাগুণ উন্নত কৰাৰ বাবে নায়ক বেংক আঁচনিৰ অংশ হিচাপে 'সেৱা ক্ষেত্ৰ পদ্ধতি' গ্ৰহণ কৰিছিল।

নায়ক বেংক আঁচনিয়ে গ্ৰাম্য দৰিদ্ৰ লোকসকলৰ অৰ্থনৈতিক উন্নতিৰ বাবে কাম কৰিবলৈ বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠান আৰু উন্নয়ন সংস্থাসমূহক এক উমৈহতীয়া মঞ্চত একত্ৰিত কৰিছে। আঁচনিখনে জিলা ঋণ পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্ব আৰু ইয়াৰ গঠন আৰু ৰূপায়ণৰ প্ৰয়োজনীয়তা ভালদৰে অনুভৱ কৰিছে। ই জিলাখনৰ বিভিন্ন বেংকিং, বিত্তীয় আৰু উন্নয়ন সংস্থাৰ ফালৰ পৰা সহযোগিতাৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু সমন্বিত পদক্ষেপৰ ওপৰতো গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে।

এই আঁচনিৰ অধীনত ঋণ আঁচনিবোৰ ৰূপায়ণৰ বাবে নিম্নলিখিত সমিতিবোৰ গঠন কৰা হৈছিল—

(ক) জিলা পৰামৰ্শদাতা সমিতি (District Cunsultative Committee)

(খ) জিলা পৰ্যায়ৰ পৰ্যালোচনা সমিতি (District Level Review Committee)

(গ) উন্নয়ন খণ্ড পৰ্যায়ৰ বেংকাৰ সমিতি (Block Level Bankers' Committee)

(ঘ) ৰাজ্যিক পৰ্যায়ৰ বেংকাৰ সমিতি (State Level Bankers' Committee)

(ঙ) ৰাজ্যিক পৰ্যায়ৰ সমীক্ষা সমিতি (State Level Review Committee)

(চ) স্থায়ী সমিতি (Standing Committee)

নায়ক বেংক আঁচনিয়ে জনসাধাৰণক বিশেষকৈ ক্ষুদ্ৰ ঋণ লওঁতাসকলক লাভজনক নিয়োগৰ সুবিধা প্ৰদান কৰি আৰু সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীক উন্নত কৰি দেশৰ অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ গতি উন্নত কৰে।

এই আঁচনিয়ে দেশত আঞ্চলিক, অৰ্থনৈতিক আৰু লগতে বিশেষ আৰু কাৰ্যকৰী বৈষম্য হ্ৰাস কৰাত সহায় কৰে আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা দেশৰ ক্ষেত্ৰীয় ভাৰসাম্যহীনতা সংশোধন কৰাত সহায় কৰে।

কিন্তু এইটো উল্লেখ কৰিব লাগিব যে জিলা ঋণ পৰিকল্পনাৰ পৰিপূৰকৰ অগ্ৰগতি বা অন্যান্য চৰ্তাৱলী পূৰণত বিভিন্ন ৰাজ্যৰ মাজত নায়ক বেংক আঁচনিৰ কাৰ্যকলাপ একেই নহয় আৰু বিভিন্ন কাৰণত আঁচনিখনৰ ৰূপায়ণত যথেষ্ট আঁসোৱাহ আছে।

নায়ক বেংক আঁচনিৰ দুৰ্বলতা বা সীমাবদ্ধতা (Weaknesses or limitations of Lead Bank Scheme) ঃ

(ক) পৰিকল্পনা গঠনত কোনো অভিন্ন পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰা হোৱা নাই।

(খ) চৰকাৰৰ উন্নয়নৰ কাৰ্যসূচী অনুসৰি ঋণ পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰা নহয়।

(গ) কিছুমান বেংকক এনে জিলা আৱণ্টন কৰা হয় য'ত তেওঁলোকৰ কোনো প্ৰভাৱ/উপস্থিতি নাই, যাৰ ফলত তত্বাৱধান আৰু নিৰ্দেশনামূলক কাৰ্য সম্পাদনা কৰাটো কঠিন হয়।

(ঘ) মৌলিক আন্তঃগাঁথনি আদিৰ অভাৱ থকা জিলাবোৰত নায়ক বেংক আঁচনি অকাৰ্যকৰী হৈ পৰে।

——

সাৰাংশ

- **নায়ক বেংক আঁচনি** (Lead Bank Scheme) ঃ

নায়ক বেংক আঁচনিৰ অৰ্থ হৈছে ১৯৬৯ চনৰ ডিচেম্বৰত ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংকে আৰম্ভ কৰা আঁচনিখন, যাৰ উদ্দেশ্য হৈছে বাণিজ্যিক বেংকবোৰক জিলা অনুসৰি নায়কৰ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিবলৈ সক্ষম কৰা। সমগ্ৰ দেশতে বেংকিং আৰু ঋণ সুবিধাৰ বিকাশৰ বাবে 'এলেকা পদ্ধতি'ৰ ধাৰণাটো আনুষ্ঠানিক কৰাৰ বাবে এই আঁচনিখন আৰম্ভ কৰা হৈছিল। এই আঁচনিৰ অধীনত দেশৰ সকলো জিলা ষ্টেট বেংক গ্ৰুপ, ৰাষ্ট্ৰীয়কৃত বেংক আৰু ব্যক্তিগত ভাৰতীয় বেংকক আৱণ্টন দিয়া হৈছে।

নায়ক বেংকৰ উদ্দেশ্যসমূহ (Objectives of Lead Bank) ঃ

(ক) নায়ক জিলাত শাখা খোলাৰ বাবে উপযুক্ত এলেকা নিৰ্দিষ্ট কৰা।

(খ) জিলাখনত উন্নয়নৰ বাবে সৰ্বাধিক ঋণ সুবিধা সম্প্ৰসাৰিত কৰা।

(গ) জমা সংগ্ৰহ কৰা আৰু বিভিন্ন বিত্তীয় আঁচনিৰ জৰিয়তে স্থানীয় লোকসকলৰ মাজত বিনিয়োগ বৃদ্ধি কৰা।

(ঘ) জিলাখনৰ সমবায় বেংক, বাণিজ্যিক বেংক আৰু অন্যান্য বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ কাৰ্যকলাপৰ সমন্বয় সাধন কৰা।

(ঙ) জিলাখনৰ উন্নয়নত গুৰুত্বপূৰ্ণ বাধাবোৰ মূল্যাংকন কৰা আৰু ইয়াৰ বাবে প্ৰতিকাৰমূলক পদক্ষেপ লোৱা ইত্যাদি।

নায়ক বেংকৰ কাৰ্যসমূহ (Functions of Lead Banks) ঃ

নায়ক বেংকৰ মুখ্য কামবোৰ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

(ক) আৱণ্টিত জিলাসমূহত বেংক বিহীন কেন্দ্ৰ চিনাক্ত কৰি বেংকিং বিকাশৰ সম্পদ আৰু সম্ভাৱনা জৰীপ কৰা।

(খ) পৰ্য্যায়ক্ৰমে শাখা স্থাপন কৰা।

(গ) স্থানীয় সমস্যাবোৰ চিনাক্ত আৰু অধ্যয়ন কৰা।

(ঘ) চৰকাৰী আৰু অৰ্ধ চৰকাৰী সংস্থাৰ সৈতে সম্পৰ্ক কৰা আৰু সম্পৰ্ক বজাই ৰখা।

(ঙ) অন্যান্য প্ৰাথমিক ঋণ দাতা সংস্থাক সহায় প্ৰদান কৰা।

(চ) আঁচনিবোৰ প্ৰস্তুত কৰা আৰু ক্ষেত্ৰ পৰিকল্পনা ৰূপায়ণ কৰা।

নায়ক বেংক আঁচনিৰ প্ৰগতি (Progress of Lead Bank Scheme) ঃ

নায়ক বেংক আঁচনিয়ে গ্ৰাম্য দৰিদ্ৰ লোকসকলৰ অৰ্থনৈতিক উন্নতিৰ বাবে কাম কৰিবলৈ বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠান আৰু উন্নয়ন সংস্থাসমূহক এক উমৈহতীয়া মঞ্চত একত্ৰিত কৰিছে। আঁচনিখনে জিলা ঋণ পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্ব আৰু ইয়াৰ গঠন আৰু ৰূপায়ণৰ প্ৰয়োজনীয়তা ভালদৰে অনুভৱ কৰিছে। ই জিলাখনৰ বিভিন্ন বেংকিং, বিত্তীয় আৰু উন্নয়ন সংস্থাৰ ফালৰ পৰা সহযোগিতাৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু সমন্বিত পদক্ষেপৰ ওপৰতো গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে।

নায়ক বেংক আঁচনিয়ে জনসাধাৰণক বিশেষকৈ ক্ষুদ্ৰ ঋণ লওঁতাসকলক লাভজনক নিয়োগৰ সুবিধা প্ৰদান কৰি আৰু সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীক উন্নত কৰি দেশৰ অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ গতি উন্নত কৰে। এই আঁচনিয়ে দেশত আঞ্চলিক, অৰ্থনৈতিক আৰু লগতে বিশেষ আৰু কাৰ্যকৰী বৈষম্য হ্ৰাস কৰাত সহায় কৰে আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা দেশৰ ক্ষেত্ৰীয় ভাৰসাম্যহীনতা সংশোধন কৰাত সহায় কৰে।

নায়ক বেংক আঁচনিৰ দুৰ্বলতা বা সীমাবদ্ধতা (Weaknesses or limitations of Lead Bank Scheme) ঃ

(ক) পৰিকল্পনা গঠনত কোনো অভিন্ন পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰা হোৱা নাই।

(খ) চৰকাৰৰ উন্নয়নৰ কাৰ্যসূচী অনুসৰি ঋণ পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰা নহয়।

(গ) মৌলিক আন্তঃগাঁথনি আদিৰ অভাৱ থকা জিলাবোৰত নায়ক বেংক আঁচনি অকাৰ্যকৰী হৈ পৰে।

——